

νεότερη καί σύγχρονη ιστορία

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

1940

Οι τελευταίες μέρες του Ὀκτωβρίου

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος

9

Είσαγωγή

11

Παρασκευή, 25 Ὀκτωβρίου 1940

21

Σάββατο, 26 Ὀκτωβρίου 1940

23

Κυριακή, 27 Ὀκτωβρίου 1940

27

Δευτέρα, 28 Ὀκτωβρίου 1940

35

Τρίτη, 29 Ὀκτωβρίου 1940

67

Τετάρτη, 30 Ὀκτωβρίου 1940

79

Πέμπτη, 31 Ὀκτωβρίου 1940

93

Παρασκευή, 1 Νοεμβρίου 1940

105

Σάββατο, 2 Νοεμβρίου 1940

115

Κυριακή, 3 Νοεμβρίου 1940

121

Δευτέρα, 4 Νοεμβρίου 1940

127

Τρίτη, 5 Νοεμβρίου 1940

131

Ἐπίλογος

137

Πηγές-Βιβλιογραφία

141

Εὔρετήριο

147

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ πολεμικὴ διαμάχη τῆς Ἑλλάδος μέ τήν Ἰταλία εἶχε πολ-
λές διαστάσεις. Πρῶτο, ἀφοροῦσε ταυτόχρονα τό πολιτικό,
τό διπλωματικό καί τό στρατιωτικό πεδίο. Ἡ ἐκβασή τοῦ
τελευταίου, φυσικά, προκαθόρισε τίς ἐξελίξεις καί στά δύο
πρῶτα. Δεύτερο, εἶχε νωρίς ὡς ἀποτέλεσμα, πλήν τῶν κυρίως
διαμαχόμενων, τήν ἀνάμειξη περισσότερων κρατῶν: τῆς Ἑλ-
λάδος καί τῆς Ἰταλίας καί, ἀκόμη, τῆς Μ. Βρετανίας καί
Γερμανίας, ἀλλά καί βαλκανικῶν κρατῶν καί τῆς Τουρκίας.
Ἐντεινόμενο γνῶρισμα τοῦ καιροῦ μας, ἡ ἀλληλεπίδραση με-
ταξύ τῶν κρατῶν εἶχε ἔκτοτε ἐπηρεάσει τό εὐρύτερο διεθνές
γίγνεσθαι. Ὁ χρονικός, τέλος, ἐντοπισμός τοῦ μελετήματος
στίς ἀπαρχές τῆς πολεμικῆς διαμάχης, μέχρις ὅτου τά ἑλλη-
νικά στρατεύματα ἀντεπιτεθοῦν, καταδεικνύει ὅτι ἕνας λαός
ὀλιγάριθμος εἶναι ἱκανός, ἐφόσον ἔχει τό ἡθικό πλεονέκτη-
μα, νά ἀντλήσει δυνάμεις καί νά ἐπικρατήσῃ ἐναντι ἰσχυροῦ
ἀντιπάλου. Οἱ Ἕλληνες, πράγματι, ἔχοντας τό αἶσθημα ὅτι
ὑπερασπίζονται τήν ἐλευθερίαν τῆς πατρώας γῆς, παρά τό
ἐσωτερικό καθεστώς πού τοὺς εἶχε ἐπιβληθεῖ, κατενίκησαν
τήν αὐτοκρατορίαν τοῦ Μουσσολίνι.

Ἡ ἀντιμετώπιση πλήθους παρόμοιων προβλημάτων ἀπαί-

τησε τήν προσφυγή σέ πολλαπλές πηγές πληροφόρησης – ανέκδοτες καί ἐκδεδομένες. Ἀναζήτησα τά διπλωματικά ἀρχεῖα σέ Ἑλλάδα, Μ. Βρετανία καί Γερμανία· καί ἐντρύφησα στό δημοσιευμένο ὕλικό πού ἀφορᾷ στίς πρῶτες κρίσιμες ἐξελίξεις τοῦ πολέμου – ἐκθέσεις, ἡμερολόγια, ἀπομνημονεύματα, ἀφηγήσεις, πορίσματα στρατιωτικά, μνεία γεγονότων. Πιστεύω ὅτι ἡ λεπτομερής ἀναφορά σέ αὐτά τά κρίσιμα εἰκοσιτετράωρα ἔχει ἰδιάζουσα ἱστορική σημασία.

Κ.Σ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ ἀπόφαση τῆς ἰταλικῆς κυβέρνησης γιὰ τὴν αἰφνιδιαστική ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἑλλάδος, τὴν 28η Ὀκτωβρίου 1940, εἶχε ἤδη ληφθεῖ νωρίτερα, παρὰ τίς ἐπανειλημμένες καθησυχαστικές διαβεβαιώσεις τῆς Ρώμης,¹ καὶ ὀριστικοποιηθεῖ ἀπὸ τίς 15 Ὀκτωβρίου. Τότε εἶχε συγκληθεῖ ἀπὸ τὸν Μουσσολίνι ἀπόρρητη σύσκεψη στό Παλάτσιο Βενέτσια, ὅπου καὶ τό γραφεῖο του, μέ συμμετοχὴ τῶν Τσιάνο, ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν, Τζακομόνι, τοποτηρητὴ στήν Ἀλβανία, καὶ τῶν στρατηγῶν Μπαντόλιο, Σοντοῦ, Βισκόντι Πράσκα καὶ Ροάττα. Ἡ σύγκληση τῆς σύσκεψης μέ τὴν συμμετοχὴ κορυφαίων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν παραγόντων εἴτε ἀπέβλεπε στήν ἐπιμελέστερη προπαρασκευὴ τῆς πολεμικῆς ἐνέργειας εἴτε ἐπισημοποιοῦσε τὴν εἰλημμένη στήν πράξη ἀπόφαση τοῦ Ἰταλοῦ πρωθυπουργοῦ νὰ ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τῶν γειτόνων του, ἐνεῖχε καθοριστικὴ σημασία γιὰ τὴν πρωτοβουλία τῆς ἐπιχείρησης.²

Θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἀναζητηθοῦν αἰτίαι εἰς τὴν περισσότε-

¹ Β. Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, *Ἡ ἰταλικὴ ἐπίθεσις κατὰ τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1940, σ. 11 κ.έ.

² Βισκόντι Πράσκα, Σ., *Ἐγὼ εἰσέβαλα στήν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1999, σσ. 125-8. Βλ. ἐπίσης, *Χρονικὸν 1940-1944. Ἡμέραι δόξης, Α' (1940-1941)*, Ἀθήνα 1978, σ. 73.

ρο, προσχήματα για τήν ιταλική επίθεση κατά τῆς Ἑλλάδος: καταφορά κατά Ἀξονα, παραβίαση κανόνων τῆς οὐδετερότητας, παραχώρηση ἐπὶ ἐθνικοῦ ἐδάφους βάσεων ἀνεφοδιασμοῦ σέ βρετανικές δυνάμεις,³ χρήση ἐλληνικῶν βάσεων γιά βομβαρδισμό ρουμανικῶν πετρελαιοπηγῶν, ἀποδοχή γαλλο-βρετανικῆς ἐγγύησης. Ἀπό τήν ἀνασκόπηση ὅμως τῶν γεγονότων, προκύπτει ἀβίαστα τό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀπόφαση γιά τήν ἐπιθετική προσβολή τῆς Ἑλλάδος ὀφείλει νά ἀποδοθεῖ στόν ἴδιο τόν Μπενίτο Μουσσολίνι: «Αὕτη εἶναι ἡ ἐπιχείρησις τήν ὁποίαν διελογίσθην ἐπὶ μῆνας, πρὶν ἀκόμη καί ἀπό τήν εἰσοδόν μας εἰς τόν πόλεμον».⁴ Πολιτικά κυρίαρχος, ἐξ ἄλλου, κατ' αὐτήν ἰδιαιτέρα τήν ἐποχή, ἔφερε ἐπιπλέον καί τόν τίτλο τοῦ Ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν – τοῦ κατεξοχὴν ὑπεύθυνου γιά τήν λήψη τῶν ἀποφάσεων στό κυρίως στρατιωτικό πεδίο.⁵ Ἡ ἀναζήτηση τῶν κινήτρων του προσφέρεται γιά νά ἀναδείξει τόσο τήν ὠμὴ ἀντίληψη γιά τόν χαρακτήρα τῆς ἰσχύος ὡς ἀπόλυτα καθοριστικοῦ παράγοντα στό πεδίο τῆς διεθνοῦς ζωῆς, ὅσο καί τήν ἔντονα παρορμητική φύση του. Ἡ ἐπὶ κληση τοῦ διακαίου τῶν διεκδικήσεων τῆς Ἀλβανίας ἐπὶ ἐδαφῶν ἐλληνικῶν – τῆς γνωστῆς Τσαμουριᾶς – ἀποτελοῦσε ἀπλό πρόσχημα πρόσφορο νά δικαιολογήσει, κατά τήν ἀποψή του, τήν ἐνέργεια στήν ιταλική καί τήν διεθνή κοινὴ γνώμη.⁶ Πράγματι, πίστευε ὅτι ἡ Ἰταλία καλοῦνταν νά διαδραματίσει, εἰδικὰ στήν Μεσόγειο, ἕναν ρόλο πού θά τήν ἔφερνε πλησιέστερα στό ἀπώτερο ρωμῆϊκό παρελθόν: «mare nostrum»

³ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, Ὑπηρεσία Διπλωματικοῦ καί Ἱστορικοῦ Ἀρχείου [στό ἐξῆς, ΥΔΙΑ], 1940/Α' Πολιτική/26, Α.Ρ. Ραγκαβῆς πρὸς Ὑπ. Ἐξωτερικῶν, 21 Ὀκτωβρίου 1940.

⁴ Παπαδάκης, Β., *Διπλωματικὴ ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ πολέμου 1940-1945*, Ἀθήνα 1957, σ. 79.

⁵ *The Ciano Diaries, 1939-1943*, Νέα Ὑόρκη 1946, σ. 300.

⁶ Βισκόντι Πράσκα, Σ., *Ἐγὼ εἰσέβαλα...*, σσ. 77-135.

ἀποκαλοῦσε τήν θάλασσα πού τήν περιέβαλλε· ἐξ ἄλλου, μιὰ γρήγορη καθολική νίκη κατά τῆς Ἑλλάδος θά ἀναβάθμιζε τό κύρος του στήν εὐρύτερη περιοχή.⁷ Ἡ ἀποδοχή τῆς ἐγγύησης πού ἔσπευσαν νά προσφέρουν στήν Ἀθήνα ἡ Ἀγγλία καί ἡ Γαλλία τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1939,⁸ ὅταν καθυπόταξε τήν Ἀλβανία, καί ἡ ἔναρξη, ἐπιπλέον, καί ἡ πορεία τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Β' Παγκόσμιου πολέμου εἶχαν ἐξάψει στό ἔπακρο τήν ἰδεολογία καί τήν φιλοδοξία του: «Ὁ Χίτλερ μέ θέτει πάντοτε ἀντιμέτωπο μέ τετελεσμένα γεγονότα» – ἐκμυστηρευόταν στόν Τσιάνο μετά τήν ἀποστολή γερμανικῶν στρατευμάτων στήν Ρουμανία χωρίς νά ἐνημερώσει τήν Ρώμη· «αὐτή τήν φορά θά τόν πληρώσω μέ τό ἴδιο νόμισμα. Θά μάθει ἀπό τίς ἐφημερίδες ὅτι κατέλαβα τήν Ἑλλάδα! Ὑποτί, θά ἀποκατασταθεῖ ἡ ἰσορροπία»...⁹

Πέρα, ἐντούτοις, ἀπό κάθε γενικότερο προσανατολισμό, ἔμελλαν καί εἰδικότεροι ὑπολογισμοί νά ἐνθαρρύνουν τόν Ἰταλό πρωθυπουργό στήν ἀνάληψη τῆς πρωτοβουλίας του. Πληθώρα ἐνδείξεων ἐπιβεβαιώνουν τήν ἐντύπωσή του ὅτι ἡ πρόθεση νά ὑποτάξει τήν Ἑλλάδα δέν προοριζόταν νά προσκόψει σέ ἰδιαίτερες δυσχέρειες· καί ἡ πεποίθηση αὐτή εἶχε ἐνισχυθεῖ στήν διάρκεια τοῦ συμβουλίου στό Παλάτσο Βενέτσια ἀπό τοὺς συνομιλητές του, οἱ ὁποῖοι, μάλιστα, τόν εἶχαν διαβεβαιώσει ὅτι θά προκατασκεύαζαν ἐπείσodio ικανό νά δικαιολογήσει τήν ἰταλική εἰσβολή. Ὁ Βισκόντι Πράσκα εἶχε ἐκπονήσει «μέχρι καί τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν» τά σχέδια εἰσβολῆς ἀρχικά στήν Ἡπειρο, προβλέποντας ὅτι μέσα σέ 10-15 ἡμέρες θά εἶχε καταληφθεῖ. Μετά, ἐξ ἄλλου, τήν

⁷ Papanastasiou, N., *Die Metaxas-Diktatur und das Nationalsozialistische Deutschland (1936-1944)*, Αθήνα 2000, σ. 258.

⁸ ΥΔΙΑ, 1940/Α' Πολιτική/26, Ραγκαβής πρὸς Ὑπ. Ἐξωτερικῶν, 21 Ὀκτωβρίου 1940.

⁹ *The Ciano Diaries...*, σ. 388.

ἐκτέλεση τῆς πρώτης φάσης τῆς ἐπίθεσης, θά ἐπεκτεινόταν ἡ ἰταλική κυριαρχία – ἀρχικά στά Ἰόνια νησιά καί στήν ὕπαιθρο χώρα ἕως τήν Θεσσαλονίκη καί, τελικά, σ' ὁλόκληρη πιθανότατα τήν Ἑλλάδα, ὥστε νά ἀποτραπεῖ καί τό ἐνδεχόμενο μιᾶς βρετανικῆς ἀπόβασης. Ἐξ ἄλλου, οἱ Ἕλληνες δέν διέθεταν ἄρματα, οὔτε ἀξιόμαχη ἀεροπορία· εἶναι ἱκανοί νά παρατάξουν ἀμέσως 30.000 ἄνδρες, ἐνῶ οἱ Ἴταλοί 70.000 – ἐκτός ἀπό τά εἰδικά τάγματα καί τούς Ἀλβανούς. Μόνος ὁ στρατάρχης Μπαντόλιο, ἀρχηγός τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, φέρεται ὅτι διατύπωσε ἐπιφυλάξεις γιά τό σχέδιο κατάληψης τῆς Ἑλλάδος, χωρίς ὅμως νά εἶναι δυνατό νά διευκρινιστεῖ ἂν ἡ στάση του ὀφειλόταν ἀποκλειστικά σέ λόγους στρατιωτικούς ἢ καί σέ ἠθικούς.¹⁰ Οὔτε εἶχε ζητηθεῖ ἡ γνώμη τῶν ἐπίσημων διπλωματικῶν ἐκπροσώπων τῆς Ρώμης στήν Ἀθήνα!¹¹ Ἡ ἐπιχείρηση, κατέληγε ἡ συνάντηση, δέν θά ἔπρεπε νά καθυστερήσει – πέρα ἀπό τίς 26 Ὀκτωβρίου. Γενικά, υπολογιζόταν ἡ ταχύτητα τῆς ἐνέργειας.¹²

Ἡ προοπτική μιᾶς ταχείας πορείας πρός τήν Ἀθήνα εἶχε, ἐπιπρόσθετα, ἀποτελέσει τό ἀντικείμενο συζήτησης κατὰ τήν συνάντηση· καί, ὑπό μορφή ἀνεκδότου, θά κυκλοφορήσει ἡ φήμη ὅτι ὁ Ἴταλός πρωθυπουργός ἐτοιμαζόταν νά ἱππεύσει ἕνα ἄσπρο ἄλογο κατὰ τήν βέβαιη θριαμβική προέ-

¹⁰ Βισκόντι Πράσκα, Σ., *Ἐγώ εἰσέβαλα...*, σσ. 81, 154-5 (βλ. γενική ἀποτίμηση τοῦ συγγραφικοῦ τοῦ ἔργου, Τσιρπανλῆς, Ζ., *Πῶς εἶδαν οἱ Ἴταλοί τόν πόλεμο τοῦ 1940-41*, Ἰωάννινα, 1974, σσ. 29-33). Ἐπίσης, *The Ciano Diaries...*, σ. 306.

¹¹ Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ πρεσβευτής Γκράτσι ἔμαθε γιά τήν ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀπό τόν Κούρτσιο Μαλαπάρτε, σέ δημοσιογραφική ἀποστολή στήν Ἀθήνα μόλις τήν 20ή Ὀκτωβρίου! (Γκράτσι, Ἐ., *Ἡ ἀρχή τοῦ τέλους: ἡ ἐπιχείρηση κατὰ τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1980, σσ. 259-261, 264-267). Βλ. ἀξιόλογες παρατηρήσεις γιά τό βιβλίο-μαρτυρία τοῦ Ἐ. Γκράτσι, Τσιρπανλῆς, Ζ., *Πῶς εἶδαν οἱ Ἴταλοί...*, σσ. 12-20.

¹² *The Ciano Diaries...*, σ. 303-304.

λασή του! Ἡ πίστη αὐτή εἶχε ἀκόμη περισσότερο ἐνισχυθεῖ, κατὰ τή διάρκειά τῆς διαβούλευσης, χάρις στήν διαβεβαίωση τόσο τοῦ Τσιάνο ὅσο καί τοῦ Τζακομόνι ἢ τοῦ Ροάττα ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦταν κατὰ πλειονότητα ἀδιάφοροι καί ἐπιρρεπεῖς σέ διχαστικές τάσεις πού εὐνοοῦσαν τήν ἐπιχείρηση ἐναντίον τους· εἶχαν, μάλιστα, διασπαρεῖ πληροφορίες γιά δῆθεν «ἐξαγορά» ὀρισμένων ἐπιτελῶν τους!¹³ Ἀπέναντι στήν διάθεση αὐτή εἶχε ὑπέρμετρα ἐκτιμηθεῖ, ἰδιαίτερα ὑπογραμμισμένη ἀπό τόν τοποτηρητή Τζακομόνι, ἡ θετική συμβολή τῶν Ἀλβανῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνυπομονοῦσαν νά συμπαραταχθοῦν μέ τά ἐπίσης «ἀνυπόμονα» ἰταλικά στρατεύματα σ' ἓναν πολεμικό ἀγώνα κατὰ τῶν Ἑλλήνων· εἶχαν φθάσει, μάλιστα, νά συμμερίζονται αὐτά τά αἰσθήματα!¹⁴ Ἀκόμη καί αὐτοί οἱ νέοι, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἔως τότε ὑποδεχτεῖ τούς Ἰταλούς μέ ἐπιφυλακτικότητα, διαδῆλωναν ἤδη ἀνοιχτά τήν ἐπιδοκιμασία τους...¹⁵ Κατά τόν λόρδο Χάλιφαξ, μάλιστα, Βρετανό ὑπουργό τῶν Ἐξωτερικῶν, ἡ στάση αὐτή ἀποτελοῦσε τήν «μεγίστη δυνατή ἐκδήλωση κυνισμοῦ».¹⁶

Ἀπέναντι στήν κλιμάκωση τῆς φασιστικῆς προκλητικότητας, οἱ Ἕλληνες, ἡγεσία καί λαός, εἶχαν ἐπιδείξει ὅχι μόνο αὐτοσυγκράτηση, ἀλλά καί ἀποφασιστικότητα. Ἦταν τό αἶσθημα πού συμμερίζονταν οἱ γνώστες τῆς ἐλληνικῆς πραγματικότητας, στό ἐσωτερικό ἢ στό ἐξωτερικό.¹⁷ Ἐνόψει τῆς

¹³ Βισκόντι Πράσκα, Σ., *Ἐγώ εἰσέβαλα...*, σσ. 131-132, ὅπου καί ζωηρές ἀντιρρήσεις.

¹⁴ Βισκόντι Πράσκα, Σ., *Ἐγώ εἰσέβαλα...*, σσ. 134-135.

¹⁵ *The Ciano Diaries...*, σ. 301.

¹⁶ FO 371/24892, Statement by Lord Halifax, 5 Νοεμβρίου 1940.

¹⁷ Ὁ Γκράτσι ὁμολογεῖ ἐνδεικτικά ὅτι «ἡ Ἑλλάς εἶναι ἔτοιμη νά χύσῃ ὅλον τό αἷμα της διά τήν ὑπεράσπιση τοῦ ἐδάφους καί τῆς ἐλευθερίας της» (*Ὁ Γκράτσι γράφει γιά τήν ἰταλική ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἑλλάδας*, Ἀθήνα [2008], σ. 55), ἐνῶ ὁ Βρετανός πρεσβευτής, Μάικλ Πάλαιρετ, ὑπογράμμισε ἐπανειλημμένα ὅτι οἱ Ἕλληνες δέν θά ὑποκύ-

ιταλικής επίθεσης, ἐν τούτοις, ὁ ἐξοπλισμός τῆς Ἑλλάδος παρουσίαζε ἐλλείψεις, γεγονός πού, ἐν μέρει τουλάχιστον, ὀφειλόταν καί στήν ἀδυναμία τῶν προμηθευτριῶν χωρῶν νά ἐκτελέσουν πιστά τίς παραγγελίες γιά τήν παράδοση πλοίων, ἀεροπλάνων καί πολεμικοῦ ἐν γένει ὕλικου. Εἶχε ἐντούτοις καταβληθεῖ περιεσκεμμένη προσπάθεια, μέσω τῆς ἀνέγερσης ὀχυρωματικῶν ἔργων, τῆς ἐξόρυξης χαρακωμάτων καί τῆς «κρυφῆς» ἐπιστράτευσης, νά ἐνισχυθεῖ ἡ ἄμυνα κατά μήκος τῶν συνόρων.¹⁸ Αὐτό ὅμως δέν θά ἀρκέσει γιά νά κατασιγάσει πλήρως κατά τίς πρῶτες ἡμέρες τοῦ πολέμου ἐπικρίσεις γιά ἀνεπάρκειες στό σύστημα καί στά μέσα μεταφορᾶς πρός τό μέτωπο, γιά ἐλλείψεις στόν κατάλληλο ρουχισμό καί στήν ὑπόδηση, γιά τήν διατροφή καί τόν ὅπλισμό, γιά τήν ἀπόδοση τῆς κρατικῆς μηχανῆς.¹⁹ Τό γενικό, ἐντούτοις, συμπέρασμα ὅτι, ἔστω καί μέ μεθόδους ἐμπειρικές, ἡ Ἑλλάδα ἐμέλλε νά κατορθώσει νά μὴν αἰφνιδιασθεῖ καί νά μὴν ἀντιμετωπίσει ἀμήχανα τήν ἰταλική ἐπίθεση, δέν ἀναιρεῖται.

Ἡ προπαγάνδα τοῦ Ἀξονα εἶχε ἐπιχειρήσει, μέ κύριο ἔμβολο τήν Γερμανία, τήν διείσδυση στόν ἐλληνικό χῶρο.²⁰ Αὐξανόμενος ὄγκος οἰκονομικῶν συναλλαγῶν, συμμετοχή στήν διοικητική ἱεραρχία, ἀντιφιλελεύθερες τάσεις τοῦ καθεστώτος τῆς 4ης Αὐγούστου συνηγοροῦσαν πρός τήν κατεύθυνση αὐτή. Μολοντοῦτο, ἡ ἐλληνική κοινή γνώμη, στήν εὐρύτερη πλειονότητά της, δέν ἀπέκρυπτε τήν συμπάθεια πρός τούς δυτι-

ψουν (FO 371/24917, Chiefs of Staff Committee, 23 Αὐγούστου 1940· FO 371/24919, Palairret to FO, 28 Σεπτεμβρίου, 15 Ὀκτωβρίου, 24 Ὀκτωβρίου 1940).

¹⁸ Παπάγος, Ἀλ., *Ὁ ἐλληνικός στρατός καί ἡ πρὸς πόλεμον προπαρασκευή του*, Ἀθήνα 1947, σ. 391 κ.έ.

¹⁹ *Ἐμπρὸς τῆς Ἑλλάδος παιδιὰ – Χρονικόν 1940-1944*, Ἀθήνα 1978, σσ. 161-2.

²⁰ Κιτσικής, Δ., *Ἡ Ἑλλάς τῆς 4ης Αὐγούστου καί αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις*, Ἀθήνα 1974, σ. 164.

κούς συμμάχους, ἀποφεύγοντας ὅμως κάθε προκλητική ἐκδήλωση σέ βάρος τοῦ Ἄξονα καί τηρώντας στήν πράξη τούς κανόνες τῆς οὐδετερότητας.²¹ Ἐχοντας ἐπίγνωση τῶν δεινῶν πού θά ἐπιφύλασσε ἕνας νέος, μετὰ τόν Α', παγκόσμιος πόλεμος, ὁ ἴδιος ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ὅπως καί τό σύνολο τῶν φιλελεύθερων Εὐρωπαϊῶν ἡγετῶν τῆς ἐποχῆς, εἶχε προσβλέψει στήν διατήρηση, ὡς ὑψιστου ἀγαθοῦ, τῆς εἰρήνης. Ἐξ ἄλλου, ἡ Ἑλλάδα δέν ἀπέβλεπε πλέον σέ μερίζονα ἐδαφικά ὀφέλη ικανά νά τήν ὠθήσουν σέ ἐνοπλη σύγκρουση μέ τούς γείτονές της. Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, στόν πολιτικό ἀντίποδα τοῦ Κρητικοῦ ἡγέτη, ἐνστερνιζόταν ἐντούτοις τήν γεωστρατηγική αὐτή τοποθέτηση.²² Εὐθύς μετὰ τήν ἑναρξη τοῦ πολέμου, εἶχε καταστήσει σαφές στήν ἰταλική κυβέρνηση ὅτι «ἡ Ἑλλάς οὐδεμίαν ἔχει διάθεσιν νά ἐνεργήσῃ κατὰ τῆς Ἰταλίας καί νά ἔλθῃ εἰς πόλεμον μετ' αὐτῆς, ἐκτός ἂν ἡ Ἰταλία ἤθελε θίξῃ ζωτικά συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος καί προπαντός τήν ἀκεραιότητα τοῦ ἐδάφους της». Στήν περίπτωση αὐτή –ἐνέτελλε τόν Ἰταλό πρεσβευτή νά ἐνημερώσῃ σχετικά τήν κυβέρνησή του– «ἡ Ἑλλάς θά ἀμυνθεῖ τῆς τιμῆς καί τῆς ἀκεραιότητός της μέχρις ἐσχάτων».²³ Ἡ προειδοποίηση αὐτή ἐμελλε, ἔκτοτε, νά ἐπιβεβαιωθεῖ.

²¹ «...Οἱ δῆθεν παραβιάσεις τῆς οὐδετερότητας ἦταν τελείως ἀσύστατες» ὑποστηρίζει αὐτός ὁ Γκράτσι (Γκράτσι, Ἑ., *Ἡ ἀρχή τοῦ τέλους...*, σ. 171). Γιά τήν κύρια φροντίδα τῆς κοινῆς γνώμης νά μήν ὑπάρχει παρέκκλιση ἀπό τήν οὐδετερότητα, βλ. ΥΔΙΑ, 1940/Α' Πολιτική/26, Ραγκαβῆς πρὸς Ὑπ. Ἐξωτερικῶν, 21 Ὀκτωβρίου 1940.

²² Γιά τήν στάση τῆς κυβέρνησης καί τῆς κοινῆς γνώμης στήν Ἑλλάδα, βλ. Πετράκη, Μ., *Ὁ ἄγνωστος πόλεμος, Ἡ ἐλληνική πολεμική προσπάθεια*, Ἀθήνα 2014, σσ. 16-39.

²³ Β. Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, *Ἡ ἰταλική ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1940, σ. 31. ΥΔΙΑ, Ἰδιόχειρη σημείωση Μεταξᾶ στό κείμενο Α. Ρίζου-Ραγκαβῆ (Βερολίνο), 2 Σεπτεμβρίου 1940. Βλ. ἐπιβεβαίωση Μαυρουδῆ, *Ὁ Γκράτσι γράφει...*, σ. 140.

Πῶς ἐξηγεῖται, ἄραγε, ἡ ἀποφασιστικότητα τοῦ Ἰωάννη Μεταξᾶ; Ἄραγε, διακατεχόταν ἀπό τήν ψευδαίσθηση μιᾶς αὐτόματης ἐνεργοποίησης τῆς διεθνοῦς ἐγγύησης πού εἶχε παρασχεθεῖ στήν χώρα του στό πλαίσιο τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν ἢ, ἔστω, τῆς προστασίας τῆς ὀργάνωσης τῆς διεθνοῦς ζωῆς, ἀπό τήν πλευρά τῶν σύμμαχων δυτικῶν Δυνάμεων καί ἀπό τοὺς βαλκανικούς γείτονες;²⁴ Πρὸς τήν πρώτη κατεύθυνση θά ὀφείλε νά μὴν εἶναι αἰσιόδοξος, ἰδιαίτερα μετὰ τήν πτώση τῆς Γαλλίας.²⁵ ἐνῶ καί πρὸς τήν δεύτερη ἦταν, εὐλογα, κατεξοχὴν ἀπαισιόδοξος. Μῆπως, ἐξ ἄλλου, πίστευε στήν ἄποψη ὅτι «ἡ ἀπόφασις ἀμύνης τῆς Ἑλλάδος μέχρις ἐσχάτων καί θυσίας της παρά νά ὑποκύψῃ» προσφερόταν ὡς μέσο αποτελεσματικὸ γιὰ τήν ἀποτροπὴ, τελικὰ, τῆς ἰταλικῆς ἐπίθεσης;²⁶ Ἡλπίζε, πράγματι, σέ μιὰ ἐλληνική νίκη ἢ, τέλος, ἀπέβλεπε νά ἐξαργυρώσει μελλοντικὰ τήν στάση του, ὑπολογίζοντας ὅτι θά παρακαθόταν μέ τοὺς πιθανοὺς νικητὲς Συμμάχους στήν πτέρυγα τῶν νικητῶν τοῦ πολέμου – μετὰ τήν λήξή του;

Στό μέτρο πού, μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου, θά ἐντείνονταν οἱ πιέσεις ἀπὸ τήν πλευρά τῆς Ἰταλίας, συγκεκαλυμμένες ἢ ἀνοιχτές, μέ ἀποκορύφωμα τήν βύθιση τῆς Ἑλλης – στίς 15 Αὐγούστου 1940 –, ἡ σταθερότητα καί ἡ ψυχραιμία τῆς ἐλληνικῆς κοινῆς γνώμης ἐπιβεβαιώνονταν. Ὁ ἴδιος ὁ Ἑλληνας πρωθυπουργὸς θά ἐξαντλήσει κάθε περιθώριο ἀνεκτικότητος ἀπέναντι στήν Ρώμη.²⁷ Πράγματι, ἡ ἀγωνία του θά διαφανεῖ περισσότερο ὅταν, περί τὰ τέλη Σεπτεμβρίου,

²⁴ Παπαδάκης, Β., *Διπλωματικὴ ἱστορία...*, σσ. 11-15. Ἐπίσης, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes [στό ἐξῆς, PA AA], R29880.

²⁵ FO 371/24917, F.O. to Palairret, 29 Αὐγούστου 1940.

²⁶ ΥΔΙΑ, Ἰδιόχειρη σημείωση Μεταξᾶ στό κείμενο Ἀ. Ρίζου-Ραγκαβῆ (Βερολίνο), 2 Σεπτεμβρίου 1940.

²⁷ Ὁ Γκράτσι γράφει..., σ. 39 κ.έ.

σταλοῦν τρεῖς νέες ἰταλικές μεραρχίες στὰ ἑλληνοαλβανικά σύνορα.²⁸ Τότε, θά ἀπευθυνθεῖ πρὸς τόν πρεσβευτὴ τῆς Μ. Βρετανίας αἰτούμενος βοήθεια γιὰ τὴν χώρα του. Ἐκρῶς ἐνδεικτικὴ ὑπῆρξε ἡ ἐμμονὴ τοῦ Μεταξᾶ νὰ μὴν κηρύξει ἐπιστράτευση, μολονότι ἔτεινε νὰ διαγραφεῖ ἡ ἐπιθετικὴ διάθεση τῆς Ρώμης. «Ἄν διατάξω ἐπιστράτευση» εἶχε ἔντονα ἀντιτείνει στὴν σχετικὴ εἰσήγηση τοῦ στρατηγοῦ Πιτσίκα «γιὰ ἓναν στρατιώτη πού θά στέλνω στὰ σύνορα, ὁ Μουσσολίνι θά στέλνει δύο, καὶ τότε ἡ ἐλαχίστη ἐλπίδα πού ἔχουμε νὰ μὴ ἐπιτύχει τὸ σχέδιό τους θά ἐξατμισθεῖ!»²⁹

²⁸ FO 371/24919, Palairret to FO, 28 Σεπτεμβρίου 1940.

²⁹ Βλάχος, Ἄγγ., *Μιά φορά καί ἓναν καιρό ἓνας διπλωμάτης...*, τ. Α', 4η ἐκδ., Ἀθήνα 1985, σ. 57.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ, 25 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

Άθήνα

Οἱ Ἕλληνες δείχνουν νά διακατέχονται ἀπό ἀμφιβολίες γιά τίς προθέσεις τοῦ Μουσσολίνι. Ἀπό τήν αἴσθηση αὐτή δέν ἀποκλίνει τελικά καί ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς ὅταν καταγράφει στό ἡμερολόγιό του: «Σήμερα δέν ἔγινε Ἰταλική ἐπίθεσις. Ἐσπερινή εἰδήσις ὅτι πρό τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος προωθήθη ἓν Σύνταγμα. Φανερό ἐπιθετική παράταξις. Ἀφ' ἐτέρου πανταχόθεν διαβεβαιώσεις ἡσυχίας. Ἀρχίζω νά ὑποθέτω ὅτι ἐν Ἰταλία ἀναμένουν προσεχῶς πρόκλησιν ἐκ μέρους μας Ἀγγλων καί ὑπ' αὐτῶν κατάληψιν νήσων καί βάσεων, καί τότε ἀναγκαίως θά ἐπιτεθοῦν».¹ Μολονότι, σύμφωνα μέ τούς ὑπολογισμούς τοῦ Ἰ. Πολίτη, πρεσβευτῇ στήν Ρώμη, ἡ ἐπίθεσις θά ἐκδηλωνόταν μεταξύ 25-28 Ὀκτωβρίου, δεσπόζει ἡ λέξις «ἡσυχία» στά κείμενα τοῦ ἡμερολογίου του μεταξὺ τῆς 13ης καί τῆς 26ης Ὀκτωβρίου!²

Ὁ Μεταξᾶς, ἐκφράζοντας ἀγωνία γιά τίς ἰταλικές προθέσεις, ἐξαίτιας τόσο τῆς συγκέντρωσης ἰταλικῶν στρατευ-

¹ Μεταξᾶς, Ἰ., *Τό προσωπικό του ἡμερολόγιο*, τ. Δ' (1933-1941), ἐπιμ.: Βρανᾶς, Φ., Ἀθήνα 1960, σσ. 512-513.

² Μεταξᾶς, Ἰ., *Τό προσωπικό του ἡμερολόγιο*, τ. Δ'..., σσ. 511-513. Ἐπίσης, Papanastasiou, N., *Die Metaxas – Dictatur...*, σ. 266.

μάτων παρά τήν ἑλληνοαλβανική μεθόριο,³ ὅσο καί τῶν ἀνησυχητικῶν φημῶν πού κυκλοφοροῦσαν,⁴ ἰσχυρίζεται ἐντούτοις ὅτι ἡ στρατιωτική κατάσταση εἶναι «πολύ λιγότερο ἀνησυχητική» ἀπό τό πρόσφατο παρελθόν, «διότι τό ἐν τῷ μεταξύ διάστημα εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ἐντατικότερα διά τήν μυστικήν ἐπιστράτευσιν καί γιά τήν βελτίωσιν τῶν θέσεων τοῦ πυροβολικοῦ στήν κύρια γραμμή ἀμύνης».⁵ Ἐξ ἄλλου, εἶχε ἀφεθεῖ νά παρέλθει ὁ κατάλληλος χρόνος γιά στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις, γιά τίς ὁποῖες δέν προσφερόταν ἤδη ὁ χειμῶνας.⁶

Ρώμη

Ἀποφασίζεται ἀπόρρητα ἡ ἀναβολή, ἕως τίς 28 Ὀκτωβρίου, στήν ἐκτέλεση τῶν ἐπιθετικῶν σχεδίων κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

Συγκεκριμένα, ὁ Μουσσολίни ἀποφασίζει νά μὴν ἐφαρμόσει τήν ἀρχική ἀπόφασή του γιά πραγματοποίηση, στίς 26 Ὀκτωβρίου, τῆς στρατιωτικῆς εἰσβολῆς στήν Ἡπειρο ὑπείκοντας, μέ ἀπροκάλυπτη δυσφορία, σέ σχετικές ὑποδείξεις τοῦ Ἐπιτελείου. Συμπληρωματικά, ἐξ ἄλλου, θά ἦταν δυνατό νά ἀναφερθεῖ καί ὁ ἐορτασμός, κατὰ τήν ἡμέρα αὐτή, τῆς 18ης ἐπετείου ἀπό τήν ἀνακήρυξη τοῦ φασιστικοῦ καθεστώτος ἢ καί ἡ προοπτική γιά τήν πληρέστερη προετοιμασία τῆς ἐπίθεσης μέ τήν ἐκμετάλλευση πλαστοῦ ἐπεισοδίου παρά τά ἑλληνοαλβανικά σύνορα.⁷

³ FO 371/24919, Palairret to FO, 28 Σεπτεμβρίου 1940.

⁴ FO 371/24919, Dixon, Bowker, Butler, Palairret, Lampson, Knatchbull-Hugessen, Dew, 23-26 Ὀκτωβρίου 1940.

⁵ Τζίφος, Α., *Πρωθυπουργία Ἰωάννου Μεταξά*, σ. 72.

⁶ FO 371/24921, Palairret to Halifax, 9 Νοεμβρίου 1940. Σύμφωνη γνώμη, FO 371/24919, Dew (Belgrade) 24 Ὀκτωβρίου 1940.

⁷ Παπαδάκης, Β., *Διπλωματική ἱστορία...*, σ. 79.

ΣΑΒΒΑΤΟ, 26 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

Ἀθήνα, βράδυ

Πρός τιμή τοῦ Ἀντόνιο Πουτσίνι, γιοῦ τοῦ μουσουργοῦ, ὁ-
γανώνεται στήν Ἰταλική Πρεσβεία λαμπρή δεξίωση, ἡ ὁποία
καί δέν ματαιώνεται προκειμένου νά μή δημιουργηθοῦν ὑπο-
ψίες γιά ἐπικείμενη ἐπίθεση.¹ Ὁ γιός τοῦ διάσημου Ἰταλοῦ
μουσουργοῦ θά παραστεῖ, πράγματι, τήν παραμονή τῆς εἰ-
σβολῆς, σέ πανηγυρική παράσταση τῆς *Μαντάμ Μπαττερ-*
φλάν στό Βασιλικό Θέατρο. Δικηγόρος καί ἐπίλεκτο μέλος
τῆς ἰταλικῆς κοινωνίας, εἶχε σπεύσει νά ἐρωτήσῃ τόν Πα-
βολίνι, ὑπουργό τῆς Λαϊκῆς Διαφώτισης, ἄν θά ἦταν σκόπι-
μη ἡ ἀναζήτηση ἐνός προσχήματος προκειμένου νά ματαιω-
θεῖ ἡ ἐπικείμενη ἔλευσή του στήν ἐλληνική πρωτεύουσα· ἄλ-
λά εἶχε δεχτεῖ τήν ἀπάντηση ὅτι, ἀντίθετα, ἡ μετάβασή του
προσφερόταν γιά νά συμβάλῃ στήν ἀναθέρμανση τῶν ἐλλη-
νοῖταλικῶν σχέσεων(!).² Ὁ Μεταξᾶς, ἀποδέκτης καί ὁ ἴδιος
πρόσκλησης νά παρευρεθεῖ στήν δεξίωση, εἶχε δηλώσει ἐνώ-
πιον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ὅτι δέν θά τήν ἀποδεχό-
ταν. «Στάχτη στά μάτια» τήν χαρακτήριζε, ἐπιφορτίζοντας
τελικά νά συμμετάσχουν στήν ἐκδήλωση, μόνοι μεταξύ τῶν

¹ Βλάχος, Ἀγγ. *Μιά φορά καί ἕναν καιρό...*, τ. Α', σ. 63.

² Γκράτσι, Ἐ., *Ἡ ἀρχή τοῦ τέλους...*, σ. 268.

μελῶν τῆς κυβέρνησης, τούς ὑφυπουργούς Ἐξωτερικῶν καί Τύπου – «ὡς σχετιζόμενη μέ τά καθήκοντά τους».³

Ἡ ἐξεζητημένη πολυτέλεια καί ἡ διαχυτικότητα τοῦ πρεσβευτῆ Ἑμμανουέλε Γκράτσι ἔρχονταν σέ κραυγαλέα ἀντίθεση μέ τό βαρύ κλίμα πού φόρτιζε τήν ἀτμόσφαιρα στόν χῶρο τῆς δεξίωσης. Ἡ θέση μάλιστα τοῦ Ἰταλοῦ διπλωμάτη ἔμελλε νά ἀποβεῖ περισσότερο ἀμήχανη ἀφότου ἔφθασαν, στήν διάρκειά της, τά κρυπτογραφημένα τηλεγραφήματα πού περιεῖχαν τό κείμενο ρηματικῆς διακοίνωσης πρός τήν ἑλληνική κυβέρνηση!⁴ Ἡ εὐλογία ἀμηχανία του, ἡ κατ' ἰδίαν συνομιλία του μέ τόν σύμβουλο Φορνάρι καί ἡ ἀπουσία ἐκ περιτροπῆς τῶν δύο γραμματέων τῆς Πρεσβείας κινδύνευαν νά ἐνισχύσουν τήν ὑποψία ὅτι συνέτρεχαν συνθηκες ἔκτακτες. Ἐφόσον, κατὰ συνέπεια, θά διαφαινόταν μιά παρέκκλιση ἀπ' ὅσα εἶχαν προαγγελθεῖ, ὁ οἰκοδεσπότης καλοῦνταν νά προσποιηθεῖ ὅτι δέν συνέβαινε ὅτιδῆποτε ἐκτός τῆς συνηθισμένης ροῆς τῶν γεγονότων. Ἡ σύγχυση ἐντεινόταν περισσότερο ἀπό τό γεγονός ὅτι τό κείμενο τοῦ τελεσιγράφου εἶχε ληφθεῖ ἀποσπασματικά, μέ ἀποτέλεσμα νά μή γνωρίζει προφανῶς ὁ παραλήπτης τό περιεχόμενό του, καθῶς καί τόν χρόνο τῆς ἐκτέλεσης τῶν ἐντολῶν πού δεχόταν...⁵

Εἶχαν ἤδη ἀποχωρήσει οἱ προσκεκλημένοι ὅταν, κατὰ τίς πρῶτες πρωινές ὥρες, ὁ Γκράτσι διαπίστωσε ὅτι τό κείμενο τῆς διακοίνωσης προοριζόταν νά παραμείνει μυστικό ἐπὶ ἓνα εἰκοσιτετράωρο, ἕως τά χαράματα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου, ὁπότε καί θά τό κοινοποιοῦσε αἰφνιδιαστικά στόν Ἑλληνα πρωθυπουργό.⁶

³ Τζίφος, Ἀ., *Πρωθυπουργία...*, σ. 72. Ὁ Παπαδάκης ἀναφέρει καί τήν συμμετοχή τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας (ᾱ.π., σ. 93).

⁴ Παπαδάκης, Β., *Διπλωματική ἱστορία...*, σσ. 92-96.

⁵ Γκράτσι, Ἐ., *Ἡ ἀρχή τοῦ τέλους...*, σ. 270.

⁶ Ἐκτενῶς γιά δεξίωση, Γκράτσι, Ἐ., *Ἡ ἀρχή τοῦ τέλους...*, σσ. 268, κ.ἑ.

Ἀθήνα

Ὁ Μεταξᾶς δείχνει σημεῖα κάποιας ἀνακούφισης γράφοντας στό ἡμερολόγιο: «Οὔτε σήμερα ἐπίθεις. Ἐνισχύεται ἡ χθεσινή μου γνώμη. Πανταχόθεν εἰδήσεις ἡσυχίας διά Ἑλλάδα».⁷

Γενικότερα, ἦταν διάχυτο τό κλίμα τῆς ἀμφιβολίας ἄν, τελικά, θά προσβαλλόταν ἐπιθετικά ἡ Ἑλλάδα. Ἐπόμενος σ' αὐτή τήν ἀντίληψη, ὁ Γιώργος Θεοτοκάς, ὁ ὁποῖος σημειώνει λίγες μόνον ὥρες πρίν ἀπό τήν ἰταλική εἰσβολή: «...Ἐχει κανεῖς τήν ἐντύπωση ὅτι [οἱ Ἴταλοί] θέλουν νά διατηρήσουν κάποια ἀξίωση ἐναντίον μας καί ἀπό καιρό σέ καιρό σκαλίζουν τό ζήτημα γιά νά μήν ξεχνιέται. Ἡ γενική ἐντύπωση εἶναι ὅτι θά περάσουμε εἰρηνικό χειμώνα. Τήν ἀνοιξη πιά ὁ θεός θέ νά βοηθήσῃ!»⁸ Ἐπίσης ὁ πρεσβευτής Παπαδάκης, συνήθης ἐκπρόσωπος τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, κάμει τήν δήλωση ὅτι «οὐδέν ἀπολύτως συνέβη».⁹

⁷ Μεταξᾶς, Ἰ., *Τό προσωπικό του ἡμερολόγιο*, τ. Δ', σ. 513.

⁸ Θεοτοκάς, Γ., *Τετράδια ἡμερολογίου (1939-1953)*, Ἀθήνα χ. ἡμ., σ. 165.

⁹ Παπαδάκης, Β., *Διπλωματική ἱστορία...*, σ. 98.